

Jasmina Nestić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

31. 8. 2011.

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

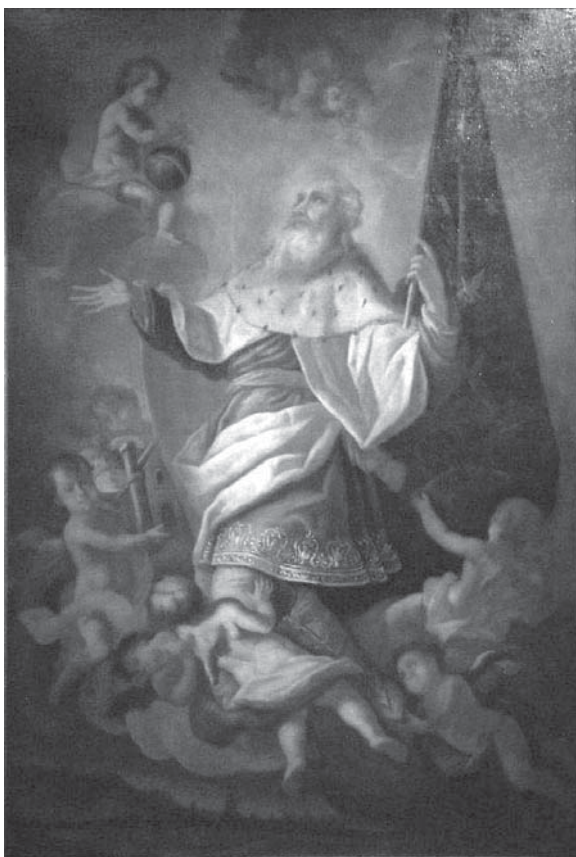
Sveti Leopold, *Austriae Marchionis*, unutar habsburške »ikonografske panorame« Hrvatske u 18. stoljeću

Cljučne riječi: sv. Leopold, Habsburgovci, posttridentska ikonografija, Osijek, osječki kapucini
Keywords: St Leopold, House of Habsburg, post-Tridentine iconography, Osijek, the Capuchins

U članku se razmatra ikonografska slika hrvatske umjetnosti 18. stoljeća oblikovana pod snažnim utjecajem vladajućih Habsburgovaca. Nakon kratkoga osvrta na prikaz sv. Ivana Nepomuka, sv. Josipa, sv. Terezije Avilske u djelima hrvatske umjetničke baštine, čiji kult snažno promoviraju unutar čitave Monarhije, autorica ističe gotovo potpuni izostanak prikaza i čašćenja svetoga austrijskog kralja Leopolda. Iako se čašćenje sveca širi i na susjedne Erblande, posebice Češku i Mađarsku, svečev kraljevski identitet i ideja neprekinutoga nasljeđivanja zemlje i krune koje promiče vežu ga najsnažnije za njegovo ishodište: u austrijsku sredinu, pretežito Donju Austriju i Beč, gdje je posebno snažan u 17. i 18. stoljeću. Kao jedan od malobrojnih hrvatskih primjera ističe sliku Sv. Leopold iz kapucinskog samostana u Osijeku, stavljajući je u izravnu vezu s istoimenom slikom u bečkoj isusovačkoj crkvi, kao još jedno svjedočanstvo snažne povezanosti tih dviju umjetničkih sredina.

Habsburška Monarhija, kao politički okvir Hrvatske, u velikoj je mjeri oblikovala njezinu »ikonografsku sliku« u 17. i 18. stoljeću. Recepcija kanoniziranih vladara u nacionalnoj umjetnosti razmatranoga razdoblja uglavnom je usko vezana za svete ugarske vladare kao odraz višestoljetnih veza s ugarskom krunom: sv. Ladislava, kao snažan memento na osnivača Zagrebačke biskupije (1094.), i njegove obvezatne svetačke pratitelje, sv. Stjepana i sv. Emerika.¹ Za razliku od pojedinih svetaca koje su snažno promovirali habsburški vladari, poput sv. Terezije Avilske, sv. Ivana Nepomuka i sv. Josipa, čašćenje »habsburškog« kanoniziranog suverena Leopolda III. Babenberg (Melk, 1073.–Klosterneuburg, 1136.) nije se proširilo u Hrvatsku. Upravo zbog izrazito rijetke pojave njegova prikazivanja u umjetnosti našega područja, ona ostvarena djela su nam posebno zanimljiva, a slika *Sv. Leopold* iz kapucinskog samostana u Osijeku, kao jedno od njih, bila je i povod ovoga rada.

Nakon pobjede nad Osmanlijama i oslobođenja Slavonije (Mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine) uslijedila je preobrazba vjerskog identiteta, rekatolicizacija novoosvojenih područja.² Mijene koje okupirani teritorij zahvaćaju opisive su i na konkretnom primjeru: Osijek je, u tom kontekstu, doživio dvije snažne promjene. Grad koji se »do 1563. godine posve zaodijeva orijentalnim ruhom i načinom života ne razlikuje od ostalih gradova Osmanjskog Carstva«³ oslobođenjem od Osmanlija i trijumfom carske vojske (1687.) u kratkom roku u potpunosti vraća svoj identitet katoličkog srednjoeuropskoga grada. U takvim je pothvatima potpora svjetovne vlasti vladara bila neizostavna, a ostvarivala se putem popularizacije čašćenja svetaca i njihove likovne promidžbe, neophodnih za uspjeh u širenju tridentskih odluka. Pečati ostavljeni u »ikonografskom pejzažu« Hrvatske, od kraja 17. i u 18. stoljeću vidljivi su u svim dijelovima onodobnoga društva i kulture, a kao njihove tvorce u ovom slučaju promatra-

mo vladajuće Habsburgovce. Kao protagonisti tridentskih poruka u umjetnosti na cjelokupnom teritoriju Monarhije učestalije se javljaju neki od njihovih Hausheiligena – među kojima sv. Josip, sv. Terezija Avilska, sv. Ivan Nepomuk, sv. Leopold – kao potvrda katoličke propagande, ali i političke moći vladara.⁴ Snažan zalag za širenje njihova čašćenja, pa i upisa na listu svetaca, podupirala je umjetnost u svim medijima, prepoznatljiva i u hrvatskoj likovnoj baštini. Tako su kamene javne skulpture sv. Ivana Nepomuka, čije su procese beatifikacije i kanonizacije Habsburgovci inicirali,⁵ posebno razgranate po graničnim rubovima Carstva, poput svojevrsne vjerske obrane teritorija i naroda.⁶ Zagovor Dvora u promidžbi čašćenja sv. Josipa,⁷ koji 1687. godine postaje i zaštitnik Kraljevine Hrvatske,⁸ također je urodio mnogobrojnim likovnim rješenjima: upravo svečev uzor blage i pobožne smrti pronalazimo na oltarnim slikama duž cijeloga hrvatskog teritorija.⁹ Na popularizaciju sv. Josipa u carskoj obitelji i širom Monarhije posredno je utjecala i sv. Terezija Avilska, koja mu u obnovi karmelićanskoga trećeg reda posvećuje dvanaest samostana i snažno propagira kult njegova čašćenja, posebno u Španjolskoj.¹⁰ Sveticu s austrijske baštinske pozornice¹¹ na hrvatsku uvodi njezina štovateljica i imenjakinja, carica Marija Terezija Habsburg (1740.–1780.).¹² Tragovi caričine direktne »upletenosti« u

1. i 3. Paulus Antonius Senser, *Sv. Leopold*, i detalj, nakon 1751., ulje na platnu, 180 x 130 cm, oratorij kapucinskog samostana sv. Jakova u Osijeku (snimila J. Nestić, 2009.) / Paulus Antonius Senser, *St Leopold*, and detail, after 1751, oil on canvas, 180 x 130 cm, oratory of the Capuchin monastery of St James in Osijek (photo J. Nestić, 2009)

oblikovanje umjetničkog pejzaža Slavonije ostali su vidljivi nicanjem vojnih gradova, Bjelovara i Nove Gradiške,¹³ te novoizgrađenih crkava upravo s titularom zaštitnice sv. Terezije Avilske: u Bjelovaru građena od 1765. do 1771. godine;¹⁴ za crkvu u Novoj Gradišci (1756.–1763.)¹⁵ »carica Marija Terezija osobno je poklonila crkveno ruho i posude te sliku Majke Božje«;¹⁶ za crkvu u Požegi dodijelila je zemljište, financijsku potporu i dozvolu za gradnju, a prema predaji je i osobno poslala projekt iz Beča.¹⁷

S uspjehom promidžbe likovnih rješenja zasigurno su usporedne i pučke pobožnosti čašćenja ovih svetaca. Potvrdu njihove žive prisutnosti, u ovom slučaju u redovničkoj zajednici, odaju nam zapisi kronike isusovačkog samostana u Osijeku,¹⁸ u kojem se u svakoj godini pisanja (1763.–1771.) bilježe blagdani sv. Josipa, sv. Ivana Nepomuka i sv. Terezije. Upravo se za nju u zapisima naglašava veza sa caricom Marijom Terezijom, kao npr.: *festum S. Theresia, Augustissimae Imperatricis et regina nostra Maria Theresia onomastico* (1767.). Likovna ostvarenja promidžbe ovih svetaca unutar hrvatske barokne umjetnosti neiscrpna su, a ovdje spomenuta poslužila su samo kao okvirni kontekst razmatranoj temi. Naime, nasuprot njihovoj brojnosti i teritorijalnoj raširenosti, gotovo najpopularniji domaći svetac Habsburgovaca, sv. Leopold, gotovo da izostaje s hrvatske hagiografske pozornice.

Martyrologium Romanum sv. Leopolda¹⁹ navodi kao markgrofa Austrije: *Kahlebergae, prope Vindobonam, in Austria, sancti Leopoldi, ejusdem provinciae Austriae Marchionis, quem Innocentius Papa Octavus in Sanctorum numerum adscripsit.*²⁰ Markgrofom regije Ostarrichi, tada službenog naziva *marchia orientalis*, Leopold III. Babenberg postaje 1095. godine, nakon smrti svoga oca Leopolda II.²¹ U narodu je bio čašćen kao crkveni dobrotvor: osnovao je augustinski samostan u Klosterneuburgu (1114.), u podnožju svoje rezidencije na Leopoldsbergu (tada Kahlenbergu), a poslije i benediktinski samostan u Heiligenkreuzu (1133.) te cistercijski samostan u Kleinmariazellu (1134.).

Razmjere lokalnoga čašćenja, koji su potjecali iz Klosterneuburga (gdje je pokopan), prelazi zagovorom Habsburgovaca koji iniciraju i podržavaju proces njegove kanonizacije dovršene za vrijeme cara Friedricha III. Habsburga (1452.–1493.): papa Inocent VIII. (1484.–1492.) proglasio je 6. I. 1485. Leopolda svetim.²² Dugotrajnim procesu kanonizacije prethodili su prvi impulsi Friedrichovih prethodnika, posebno vojvode Albrechta II. Habsburga i njegova sina vojvode Rudolfa IV. Habsburga.²³

Svetim zaštitnikom Austrije proglasio ga je 1663. godine car Leopold I. Habsburg (1658.–1705.), ne samo iz osobne pobožnosti, nego i zbog svojih političkih aspiracija za uspostavljanjem veze između vladajuće dinastije i loze Babenberg te potvrde legitimiteta svoje vladavine i nasljeđivanja zemlje od razvitka austrijske kneževine kojoj je Le-

opold znatno pridonio. Naime, prvi je od Babenbergovaca upotrijebio titulu *principatus terrae* kao znak da se više nije smatrao samo carskim službenikom, a svojom opreznom politikom učvršćivao je vlast, širio posjede i postavio temelje budućoj Habsburškoj Austriji.²⁴

Literarni izvori koji su oblikovali ikonografiju sv. Leopolda bili su od izrazite važnosti za likovna rješenja – *Chronicon pii marchionis* (oko 1177.),²⁵ *Compendium vitae et miraculorum Sancti Leopoldi* (Balthasar Polzmann, 1591.)²⁶ i *Historia Sancti Leopoldi* (Hieronymus Pez, 1747.)²⁷ – od kojih se ranija oslanjaju na segmente svečeva životopisa,²⁸ a kasnija slijede »posttridentski krajolik« svečeve apoteoze i ulogu zaštitnika u ratovima s Osmanlijama. Nakon proglašenja sv. Leopolda zaštitnikom Austrije (1663.), njegova se likovna uobličjenja umnogostručuju. Gotovo da se ne mogu izbrojati njegovi kipovi na oltarima bečkih crkava, a čak dvije onoga doba stavljene su pod njegovu zaštitu: car Leopold I. svojem je *Namenspatronu* izgradio crkvu u Leopoldstadtu (1677.)²⁹ i na Leopoldsbergu (1693.).³⁰ Među mnogobrojnim štafelajnim slikama 18. stoljeća koje ponavljaju temu svečeve apoteoze kvalitetom rješenja i izvedbe ističu se ona Martina Altomontea,³¹ Petera Strudela,³² Martina Johanna Schmidta,³³ a tema se provlači i na značajnim zidnim oslicima, poput onih u kapeli sv. Leopolda u samostanskoj crkvi u Melku (Johann Michael Rottmayr, 1716.–1723.), dvorskoj kapeli u Rosenau (Paul Troger ?, 1740.), dvorskoj kapeli u Ebenfurthu (Franz Anton Maulbertsch, 1754.) i drugdje.³⁴

U ovoj posttridentskoj ikonografskoj zadanosti sveca promatramo i sliku *Sv. Leopold* (nakon 1751.)³⁵ iz oratorija kapucinskog samostana sv. Jakova u Osijeku (sl. 1). Slika prikazuje sveca u apoteozu: na podlozi od oblaka njegovo tijelo pridržavaju anđeli, od kojih jedan nosi svečev atribut, model crkve (kao simbol crkve u Klosterneuburgu), a jedan austrijsku nadvojvodsku krunu.³⁶ Obučen je u bogatu halju, ogrnut hermelinom, u lijevoj ruci drži austrijsku zastavu, a desnu otvara prema Djetetu Isusu koje ga s nebesa blagoslivlja. Ispod opisanog prikaza nazire se stvarni pejzaž, u kojem možemo prepoznati utvrđeni Beč: snažan zvonik nezaobilazno asocira na zvonik katedrale sv. Stjepana, a brdoviti Leopoldsberg s lijeve strane na Leopoldovo bečko prebivalište.³⁷ Sliku odlikuje vješto građena kompozicija uvijena u nebeski krajolik, uvjerljivo oblikovanje volumena i skraćivanje likova, predanost oblikovanju detalja i usklađeni kolorit koji podržavaju tretman svjetlosti i sjene.

Pisana kronika kapucinskog osječkog samostana³⁸ ne bilježi ovu sliku, te nam nije poznato kada slika dolazi u vlasništvo samostana. Mirjana Repanić-Braun (2008.) smatra da je najvjerojatnije nabavljena nakon 1751. godine, kada je samostan i crkvu zahvatio požar »u kojem je izgorio toranj sa zvonom, krov iznad kora, sakristije i oratorija, zajedno sa stvarima koje su ondje bile izložene«,³⁹ a sliku pri-

2. Suradnici Andrea Pozza (?), *Apoteza sv. Leopolda*, između 1703.–1709., ulje na platnu, 380 x 230 cm, isusovačka crkva, Beč (snimila J. Nestić, 2009.) / Collaborators of Andrea Pozzo (?), *Apotheosis of St Leopold*, 1703–1709, oil on canvas, 380 x 230 cm, Jesuit church, Vienna (photo J. Nestić, 2009)

pisuje osječkom slikaru Paulusu Antoniusu Senseru (oko 1718. – Pécs, 8. I. 1758.).⁴⁰

Kapucinska kronika ne bilježi niti posebna čašćenja ova- ga sveca i njegova blagdana, a zapisi već navedene kronike isusovačkog samostana bilježe ga samo jednom prigodom, 15. 11. 1763. godine: *Festo Sti Leopoldi*.⁴¹ Uporišta za postavljanje daljnjih pretpostavki o slici ne donose niti objavljeni arhivski dokumenti osječkoga samostana,⁴² a komparativna i usporedna slikarska djela u izvedbi ne nalazimo u Osijeku i njegovoj okolini. Međutim, značajno je da u Osijeku nalazimo još jednog sv. Leopolda, ovog puta kao jednog od zaštitnika Tvrđe. Naime, među pet bastiona koje krase tvrđavu nakon obnove započete 1712. godine i modernizacije završene 1720. godine, jedan nosi ime sv. Leopolda (uz bastione sv. Karla, sv. Inocencija, sv. Josipa i sv. Terezije).⁴³ Takvo karakteristično imenovanje bastiona svecima-imenjacima članova carske porodice razjašnjava Zlatko Uzelac: »U Osijeku tako bastioni nose imena sv. Leopolda,

prema imenu cara koji je oslobodio Osijek i započeo graditi tvrđavu, sv. Karla, njegovog sina nasljednika, sv. Elizabete, prema imenu carice majke, sv. Josipa i sv. Terezije, Karlove djece i kasnijih nasljednika, sv. Eugena prema imenu Eugena Savojskog, a specifičnost je u Osijeku imenovanje jednog bastiona imenom sv. Inocencija, prema imenu i u čast pape Inocencija XI Odescalchija, koji je odigrao značajnu ulogu u organizaciji i potpori protuturskog rata i time oslobađanja Osijeka.«⁴⁴ Poveznice Osijeka s carskom obitelji još su snažnije: godine 1731. podignuta je kapela na Hornwerku, sagrađena prinosom iz ostavštine pokojne carice Eleonore Magdalene (†1720.), udovice cara Leopolda I.⁴⁵ Vizitator 1732. godine bilježi: »javna kapela podignuta troškom blage uspomene Njegovog carskog veličanstva, snabdjevena svetim namještajem za misu na molbu gospode časnika zbog njihovog stalnog boravka i čuvanja, posvećena je zajedno s oltarom«,⁴⁶ a sličan zapis ponavlja se i 1754. godine.⁴⁷ Kapela je označena na planu grada iz 1750. godine kao St. Eleonore,⁴⁸ a srušena je prilikom izgradnje Carskih vrata (1783. godine) u čast cara Josipa II. i njegova boravka u Osijeku.⁴⁹ Nažalost, iz dostupnih i konzultiranih arhivskih izvora i literature ne saznajemo gotovo ništa o opremi te kapele, srušene samo pola desetljeća nakon gradnje, a koja bi nam vjerojatno bila od značajne pomoći za sagledavanje prisutnosti »carske ikonografije« koju bi u sebi mogla sadržavati.

Protagonist osječku sliku ne povezuje samo s austrijskom sredinom svojim podrijetlom: veze su čvršće, a vode do istoimene slike s oltara sv. Leopolda u jednoj od bočnih kapela isusovačke crkve u Beču (*Jesuitenkirche*).⁵⁰ Cjelinu s oltarnom slikom Sv. Leopold (sl. 2.)⁵¹ čine dvije slike na bočnim zidovima kapele sa scenama iz svečeva života: prikaz gradnje samostana u Klosterneuburgu (lijevo) i pronalazak vela, *Schleierwunder* (desno). Atributivno se štafelajne slike u bočnim kapelama (osim slike *Bijeg u Egipat*),⁵² a tako i razmatrana, pripisuju radionici Andrea Pozza (Trento, 30. XI. 1642.–Beč, 31. VIII. 1709.), a datiraju u razdoblje između 1703.–1709. godine: ta se atributivna odrednica u literaturi provlači od prvih istraživača do recentnijih izdanja.⁵³

Bez obzira na nerazjašnjeno autorstvo bečke slike, njezina bliskost s osječkim *Sv. Leopoldom* je neosporna: i na nju je primjenjiv istovjetan opisni rasplet. Kompozicijsko rješenje ponavlja se u razmještanju i pozama likova, njihovim gestama, »ulogama« koje nose – citatnosti su to koje slike neosporno snažno povezuju. Značajna razlika uočljiva je u koloritu (osječka slika koloritom prelazi u pastelne tonove, s blažim kolorističkim akcentima), u rezanju kadra bečke slike (s desne strane). Razlike su uočljive i u fizionomiji, ali i one su recipročne: fizionomija anđela i inkarnat na osječkoj slici su nešto tvrđi i nespretniji, ali je lice osječkoga Leopolda izrazito sugestivno i vještije oblikovano. Navedene razlike upućuju na različite autore, ali i na njihovu bliskost te zajednički uzor. U nedostatku arhivskih podataka kojima bismo potkrijepili njihove međusobne veze, okrećemo

se onome vizualnome: ponavljanje istog likovnog rješenja, nakon vremenske udaljenosti od gotovo pola stoljeća, uz citiranje sitnih detalja savršene preciznosti (poput zlatoveza na tkanini) (sl. 3.) neshvatljivo je bez oslonca na zajedničko grafičko rješenje.⁵⁴

Izravan put dolaska likovnog rješenja iz bečke sredine do osječkog kapucinskog samostana ostaje sakriven, međutim ne i neophodan za uočavanje višestrukih veza koje ih odlikuju. Bečki svetac već je u drugom desetljeću 18. stoljeća svojim bastionom »utvrđen« u Osijeku. Također, moguće je da je kapela pod zidom Hornwerka, sagrađena iz legata udove cara Leopolda I., za kojeg pak nastaje bečka slika, svojom opremom mogla utjecati na prevedeno rješenje na osječkom djelu. Vezama u prilog ide i stalna potpora kapucinima koju su pružali gradski i vojni predstavnici Bečkoga dvora (vidljiva iz zapisa kronike), koji su i zaslužni za njihov dolazak iz Budima 1703. godine i stalno nastanjanje u Osijeku,⁵⁵ kao i njihova pripadnost austrijskoj provinciji.

Grad Osijek iznimno je brzo nakon oslobođenja 1687. godine povratio atmosferu srednjoeuropskog grada, važnog prometnog i gospodarskog značaja. Istodobno s tom obnovom tekla je i ona vjerska: snažna »okupiranost« teritorija novom posttridentskom vojnom stražom javnih spomenika i prikaza *Hausheiligena* zamjetna su na širem hrvatskom području. Veze se ne potvrđuju samo preuzimanjem i umnažanjem prikaza propagandnih svetaca, nego i direktnim utjecajem radova bečkih slikara inkorporiranih u barokno umjetničko tkivo Slavonije.⁵⁶ Unutar toga konteksta promatramo i sliku Sv. Leopold iz kapucinskog samostana u Osijeku: kroz izravnu korelaciju s istomenim bečkim ostvarenjem iz isusovačke crkve, a veze se potvrđuju i unutar snažne povezanosti osječkih kapucina s bečkima (*Provincia Austriaco-Hungarica*). U širem kontekstu hrvatskog baroknog slikarstva, odabirom svojega protagonista, ona ostaje bliža definiciji iznimno rijetkoga slučaja.⁵⁷ Iako se čašćenje širi i na susjedne Erblande, posebice Češku i Mađarsku,⁵⁸ svečev kraljevski identitet i ideja neprekinutog nasljeđivanja zemlje, krune i suvereniteta vladara lociraju ga najsnažnije u njegovo ishodište: u austrijsku sredinu, pretežito Donju Austriju i Beč, gdje se oblikuje ubrzo nakon svečeve smrti, a kulminira u 17. i 18. stoljeću. U izloženoj kontekstu podatci o osječkom Sv. Leopoldu čine prilog poznavanju slikarstva Slavonije u 18. stoljeću i daljnjem potvrđivanju njegovih veza s bečkom carskom sredinom.

BILJEŠKE

1 O ikonografiji ugarskih svetaca u hrvatskoj likovnoj baštini usp. MARIJA MIRKOVIĆ, *Ugarski sveti u hrvatskoj likovnoj umjetnosti*, u: *Hrvatska/Mađarska: stoljetne književne i likovno-umjetničke veze*, (ur.) Jadranka Damjanov, Zagreb, Most, 1995., 18–26.

2 O ikonografiji i liturgiji nakon Tridentskoga sabora (1545.–1563.), s osvrtom na umjetnost Slavonije, Baranje i Srijema, usp. SANJA CVETNIĆ, Ikonografija i liturgija nakon Tridentskoga sabora, u: *Slavonija, Baranja, Srijem: Vrela europske civilizacije*, drugi svezak, katalog izložbe, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 2009., 325–333.

3 IVE MAZURAN, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Osijek, Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek, Školska knjiga, Zagreb, 1994., 227.

4 Usp. ANNA CORETH, *Pietas Austriaca: österreichische Frömmigkeit im Barock*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1982., 73–79.

5 Detaljnije usp. SANJA CVETNIĆ, *Habsburški politički utjecaji i ikonografija sv. Ivana Nepomuka u Hrvatskoj*, u: *Hagiologija. Kultovi u kontekstu*, (ur.) Ana Marinković i Trpimir Vedriš, Zagreb, Leykam internacional, d.d.o., 2008., 161–167.

6 Npr. kipovi sv. Ivana Nepomuka u Osijeku, Bjelovaru, Slavanskom Brodu i drugi. Usp. DORIS BARIČEVIĆ, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb, IPU, Školska knjiga, 2008., 394, 396; SANJA CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb, FF-press, 2007., 207–215.

7 Ferdinand III. Habsburg (1637.–1657.) ga 1655. godine proglašava patronom Češke, a Leopold I. Habsburg (1658.–1705.) pod njegovu zaštitu 1675. godine stavlja Austriju, Trst, Goriciju, Tirol, Bolzano i Trent. Usp. TARCISIO STRAMARE, *Giuseppe, sposo di Maria Vergine e padre putativo di Gesù, santo*, u: *Bibliotheca sanctorum*, sv. VI., Roma, Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lateranense, Città Nuove editrice, 1280.

8 Usp. MIROSLAV VANINO, *Isusovci i hrvatski narod I: Rad u XVI. stoljeću*, *Zagrebački kolegij*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1969., 250–251.

9 Za slikovne primjere usp. SANJA CVETNIĆ (bilj. 6, 2007.), 198–203, VIŠNJA BRALIĆ, NINA KUDIŠ BURIĆ, *Slikarska baština Istre. Djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, Centar za povijesna istraživanja, Rovinj, 2006., 245, 255, i MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, *Barokno slikarstvo u Hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 2004., 102, 131, 147.

10 Usp. TARCISIO STRAMARE (bilj. 7), 1259.

11 Za snažnu promidžbu čašćenja sv. Terezije Avilske u središtu Carstva zaslužna je carica Eleonora Gonzaga (1622.–1637.), supruga cara Ferdinanda II. (1619.–1637.), koja osniva karmelićanski samostan u Beču i time reformirani red dovodi u Austriju. Usp. ANNA CORETH (bilj. 4.), 74–75.

12 Godine vladavine svih navedenih Habsburgovaca dalje u tekstu preuzete iz: ERICH ZÖLLNER, THERESE SCHÜSSEL, *Povijest Austrije*, Zagreb, Barbat, 1997.

13 Usp. ANĐELA HORVAT, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: ANĐELA HORVAT, RADMILA MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1982., 126–128.

14 Više o crkvi usp. ĐURĐICA CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog i klasicističkog razdoblja*, u: *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebačke biskupije 1094–1994.*, Zagreb, Muzej Mimara, 1994., 255–256.

15 Više o crkvi usp. MARIJA MIRKOVIĆ, *Crkvena umjetnost Nove Gradiške*, u: *Nova Gradiška. U povodu 250. obljetnice osnivanja grada. Izabrane teme*, (ur.) Dragica Vidmar, Nova Gradiška, Poglavarstvo grada Nova Gradiška, Nakladna kuća »Dr. Feletar«, Matica hrvatska Nova Gradiška, 1998., 94–98.

16 Usp. ANDRIJA LUKINOVIĆ, *Rimokatolička župa u novoj Gradiški*, u: *Nova Gradiška* (bilj. 15), 78.

17 Usp. KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Katedrala sv. Terezije u Požegi*,

- u: »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 28, Zagreb, IPU, 2004., 210.
- 18 DIARIUM MISSIONIS ESSEKINENSIS SOCIETATIS IESU COEPTUM ANNO 1764 SCHOLASTICO EXEUNTE 1763 USQUE AD ANNUM 1771. Bez paginacije. Konzultirani mikrofilm se nalazi u trezoru Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (pod oznakom MF 309.).
- 19 O ikonografiji sv. Leopolda usp. LOUIS RÉAU, *Iconographie l'art chrétien*, tome II. *Iconographie des saints G-O*, Paris, Presses Universitaires de France, 1959., 803–804; F[riederike] TSCHOCHNER, *Leopold III. von Österreich Markgraf*, 15. 11., u: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, (ur.) Wolfgang Braunsfels, siebter Band, Rom–Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1994., 400–402; MARIA CHIARA CELLETTI, *Leopoldo III (o IV), margravio d'Austria, santo*, u: *Bibliotheca sanctorum*, sv. VI., Rim, Città Nuova editrice, 1966., 1340–1343.
- 20 *Martyrologium Romanum Gregorii XIII jussu editum, Urbani VIII et Clementis X auctoritate recognitum ac deinde anno MDCCXLIX Benedicti XIV labore et studio auctum et castigatum*. Editio Novissima. SS. D. N. Leone Papa XIII. auspice et patrono (Romae: ex Typographia Polyglotta, 1902), sub data 15 Novembris. Izvor: mrežna stranica <http://www.liturgialatina.org/martyrologium/21.htm> (posjećena 10. veljače 2011.). Kahlenberg je stari naziv današnjeg Leopoldsberga: lokalitet mijenja ime 1693. godine kada car Leopold I. Habsburg na tom mjestu gradi crkvu sv. Leopolda, a naziv Kahlenberg tada prelazi na susjedno brdo. Usp. Dehio-Handbuch. *Die Kunstdenkmäler Österreichs. Wien. X. bis XIX. und XXI. bis XXIII. Bezirk*, (ur.) Wolfgang Czerny, Ingrid Kastel i drugi, Verlag Anton Schroll & Co, Horn, Wien, 1996., 518, 538–540.
- 21 Usp. GEORG WACHA, *Leopold III., der Heilige. Ein Symbol Österreichs Geschichte*, St. Pölten–Wien, Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, 1975., 6.
- 22 Više o procesu kanonizacije usp. GEORG WACHA (bilj. 21), 11–15.
- 23 Isto.
- 24 Ženidbom za Agnes (1106.), kćerku njemačkog cara Henrika IV. (1084.–1105.), povećao je ugled Babenbergovaca, i postao najbliži rođak njemačke kraljevske kuće. Time je stečenu pogodnost za nasljednika njemačkog Carstva, nakon smrti cara Henrika V. (1111.–1125.) odbio. Usp. ERICH ZÖLLNER, THERESE SCHÜSSEL (bilj. 12), 41.
- 25 Kroniku je napisao vjerojatno jedan od kanonika u Klosterneuburgu, a nije važna samo za životopis sv. Leopolda, nego donosi i puno kulturnoloških podataka svoga vremena. Autor donosi i njezin prijevod. Usp. GEORG WACHA (bilj. 21), 24–27.
- 26 Usp. *Der Heilige Leopold: Landesfürst und Staatssymbol*, (katalog izložbe), Klosterneuburg, Stift Klosterneuburg, 1985., 333.
- 27 Isto, 334–335.
- 28 Najčešće scene iz lova, gradnje samostana u Klosterneuburgu i *Schleierwunder* (Legenda o velu). Po legendi (zapisanoj 1371. godine) snažan vjetar je odnio veo grofici Agnes, te se Leopold III. zavjetovao da će, ukoliko ga pronađu na tom mjestu, izgraditi samostan. Nekoliko godina poslije Leopold je pronašao veo na grmu bazge iznad kojega mu se ukazala Djeвица Marija. Kako je i obećao, na tom je mjestu izgradio samostan Klosterneuburg. Usp. LOUIS RÉAU (bilj. 19), 803.
- 29 Crkva je srušena 1722. godine, a na istom mjestu je izgrađena veća istog titulara. Detaljnije usp. Dehio-Handbuch. *Die Kunstdenkmäler Österreichs. Wien. II. bis IX. und XX. Bezirk*, (ur.) Wolfgang Czerny, Robert Keil i drugi, Verlag Anton Schroll & Co, Horn, Wien, 1993., 14–16. Ime dijela grada Leopoldstadt također potječe iz vremena gradnje crkve, a po caru Leopoldu I.
- 30 O crkvi usp. Dehio-Handbuch (bilj. 20, 1996.), 538–540.
- 31 Usp. HANS AUERENHAMMER, *Martino Altomonte. Mit einem Beitrag 'Martino Altomonte als Zeichner und Graphiker' (von Gertrude Aurenhammer)*, Wien–München, Verlag Herold, 1965., 144, 149 i slikovni prilozi; HANNES ETZLSTORFER, *Martino und Bartolomeo Altomonte. Ölskizzen und kleine Gemälde aus österreichischen Sammlungen. Mit Beiträgen von Mariusz Karpowicz und Werner Telesko*, Salzburg, Salzburger Barockmuseum, 2002., 104–110.
- 32 Usp. MANFRED KOLLER, *Strudeliana – Neuse Werk von Peter und Paul Strudel*, u: »Barockberichte. Informationsblätter des Salzburger Barockmuseums zur bildenden Kunst des 17. und 18. Jahrhunderts«, 55/56, Salzburg, Das Salzburger Barockmuseum, 2010., 560–562.
- 33 Usp. *Der Heilige Leopold* (bilj. 26), 286, (kataloška jedinica 285.). Usporedi i ostale primjere.
- 34 Za sve navedene primjere usp. *Der Heilige Leopold* (bilj. 26).
- 35 Slika je formata uspravnoga pravokutnika, dimenzija 180 x 130 cm, slikana tehnikom ulja na platnu. Bila je eksponat na izložbama u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku (2008., vidi bilj. 39.), te u Galeriji Klovičevi dvori u Zagrebu (2009., vidi bilj. 2.).
- 36 Austrijska nadvojvodska kruna se već od 1605. godine nalazila u samostanu Klosterneuburg. Godine 1616. nadvojvoda Maksimilijan III. (1612.–1618.) je kao zavjetni dar samostanu poklonio relikvijar (bistu) za smještaj svečeve lubanje i tom je prigodom okrunio. Usp. GEORG WACHA, *Die Verehrung des heiligen Leopold*, u: *Der Heilige Leopold* (bilj. 26), 35.
- 37 Pejzaž je u velikoj mjeri komparativan s prikazima Beča na grafičkim listovima 18. stoljeća. Usp. *Der Heilige Leopold* (bilj. 26), 292–293.
- 38 *Historia domestica in qua memoratu digna Provinciae pecculialiter verò Conventus hujus Esseginensis Compendiosè referuntur ad Usum A.V.V.P.P. Guardianorum p.t. existentium accommodata ac exarari incepta*. Annò. M.DCC.LXIII., bez paginacije, pod datumom 15. XI. 1763. (Konzultiran je dokument snimljen na CD-u pohranjen u Provincijalatu hrvatskih kapucina u Zagrebu. Ovom prilikom zahvaljujem na ustupljenom primjerku dokumenta, posebno fra Juri Šimiću.) Dijelove kronike prepisao je J. Bösendorfer, a dijelove preveo S. Sršan. Usp. JOSIP BÖSENDORFER, »Historia domestica« konventa kapucinskoga u gor-njem Osijeku, u: »Starine«, 35, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1916., 199–238; STJEPAN SRŠAN, *Osječki ljetopisi 1686.–1945.*, Osijek, Povijesni arhiv u Osijeku, 1993., 301–355.
- 39 MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, *Paulus Antonius Senser (1716.–1758.). Prvi barokni slikar u Osijeku*, katalog izložbe, Osijek, Galerija likovnih umjetnosti, 2008., 94.
- 40 Sensera je u povijesno-umjetničku literaturu uveo Kamilo Firinger (podatak iz arhivskog dokumenta), a bio je predmet mnogobrojnih istraživanja Mirjane Repanić-Braun koja je i definirala njegov opus i izložila ga u mnogobrojnim publikacijama. O Senseru usp. KAMILO FIRINGER, *Likovna umjetnost u Osijeku u XVIII. i početkom XIX. stoljeća*, u: *Tkalčićev zbornik. Zbornik radova posvećen sedamdesetogodišnjici Vladimira Tkalčića*, prvi svezak, (ur. Ivan Bach), Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt, 1955., 138; SVETLANA RAKIĆ, *Slikarstvo i skulptura, u: Franjevci na rasrčju kultura i civilizacija: blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine*, Zagreb, MGC, 1988., 54; SVETLANA RAKIĆ, *Osječki slikar Paulus Antonius Senser*, u: »Peristil«, 33, Zagreb, DPUH, 1990., 113–124; MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, *Paulus Antonius Senser – osječki slikar ili slikar iz Pečuha?*, u: »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 24, Zagreb, IPU, 2000., 165–170; MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, *Barokno slikarstvo u Hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb, IPU, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 2004., 159–181; MIRJANA REPANIĆ-BRAUN (bilj. 39, 2008.); MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, *Barokno slikarstvo – odsjaji oltarnih slika, u: Slavonija, Baranja, Srijem: vrela europske civilizacije*, drugi svezak, katalog izložbe, Zagreb, Galerija Klovičevi dvori, 2009., 383, 385–386.
- 41 DIARIUM MISSIONIS ESSEKINENSIS SOCIETATIS IESU (bilj. 18.).
- 42 Usp. STJEPAN SRŠAN (uredio i priredio), *Kapucini u Osijeku. Gradivo iz bečkog kapucinskog samostana 1702.–1919.*, Zagreb–Osijek, Provincijalat Hrvatske kapucinske provincije svetoga Leopolda Bogdana Mandića, Zagreb; Centar »Leopold Mandić« Zagreb; Državni arhiv u Osijeku, 2003.
- 43 Usp. DAMIR KRAJNIK, MLADEN OBAD ŠČITAROCI, *Preobrazba bastionskih utvrđenja grada Osijeka*, u: »Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam«, vol. 16, br. 2 [36], Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2008., 170.
- 44 ZLATKO UZELAC, *Tvrđa Osijek. Urbanističko-konzervatorska studija prostora bastione trase i vanjskih utvrđenja. Povijesni razvitak i valorizacija bastione trase baroknog grada-tvrđave, osječke Tvrđe*, Studio X, 2009., 43, (dostupna na <http://www.aoot.hr/?o=db&izb=27&jez=hr>, posjećena 10. lipnja 2011.).

45 Vaninov navod da je kapelica bila »pod naslovom Isusa Raspetoga i Majke bogoljubno umirućih i umrlih« treba uzeti s oprezom jer se kao takva ne navodi u spomenutim zapisima vizitatora (vidi bilj. 46.). Također, jasno je naznačena na konzultiranome planu grada iz 1750. godine (vidi bilj. 48) kao kapelica sv. Eleonore. Za navod usp. MIROSLAV VANINO, *Isusovci i hrvatski narod III. Pučke misije, prekomorske misije, rezidencija Osijek*, književni rad, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, Hrvatski povijesni institut u Beču, 2005., 354.

46 STJEPAN SRŠAN, *Kanonske vizitacije Osijeka u 18. stoljeću*, Osijek, Povijesni arhiv u Osijeku, 1997., 20.

47 Isto, 26.

48 Za plan Osijeka iz 1750. godine usp. BLAŽ MISITA-KATUŠIĆ, *Kratki pregled arhitekture Osijeka kroz tri stoljeća*, u: *Osječki zbornik*, V, (ur.) Danica Pinterović, Osijek, Muzej Slavonije Osijek, 1956., slikovni prilog rada.

49 Dolazak cara i njegov pregled cjelokupne Tvrđe bilježi i kapucinska kronika. Usp. STJEPAN SRŠAN (bilj. 38., 1993.), 101.

50 Po četiri kapele nalaze se sa svake strane glavnoga broda. O kapelama i njihovoj opremi usp. Dehio-Handbuch. *Die Kunstdenkmäler Österreichs. Wien. I. Bezirk - Innere Stadt*, (ur.) Gunther Buchinger i drugi, Verlag Berger, Horn, Wien, 2003., 74-75.

51 Slika formata lučno zaključenoga uspravnog pravokutnika, dimenzija 380x230 cm, izrađena je tehnikom ulja na platnu. Donji dio slike u velikoj je mjeri nepregledan zbog predele sa slikom sv. Ivana Nepomuka.

52 Slika *Bijeg u Egipt* (iz kapele Sv. Obitelji) izgorjela je 1960. godine, a današnja je rad slikara Wolframa Köberla. Usp. MANFRED KOLLER, *Die Wiener Universitätskirche als Gesamtkunstwerk. Befunde und Restaurierungen 1984-1998*, u: *Die Jesuiten in Wien. Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordensprovinz der »Gesellschaft Jesu« im 17. und 18. Jahrhundert*, (ur.) Herbert Karner i Werner Telesko, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003., 60.

53 Isusovačka crkva u Beču istraživače je ponajviše privlačila svojom arhitekturom i fresko oslicima, a štafelajne slike iz bočnih kapela često u njihovim radovima nalazimo samo usputno navedene. O slikama usp. HEINRICH WASCHGLER, *Die Universitätskirche zu Wien*, Wien, Österr. Verlagsgesellschaft Ed. Hölzel & Co., 1923. 19 (Waschgler ističe da su: »im wesentlichen den Stil Pozzos verkörpern«, ali s naznakama da je među autorima zasigurno i jedan rimski slikar.); REMIGIO MARINI, *Andrea Pozzo: pittore (1642-1709)*, Trento, Collana di artisti Trentini, 1959., 62 (Marini detaljnije razlaže o razlikama među slikama iz kapela, naglašavajući kako su slike u kapeli sv. Leopolda: »e un'esecuzine cosi prettamente tedesche, che in essi di Pozzo ono ci fu mai nulla.«); MANFRED KOLLER (bilj. 52). Koller iznosi kratku genezu intervencija: svodni oslici, štuko ukrasi i štafelajne slike restaurirani su pod vodstvom slikara Petera Kraffta u razdoblju 1832.-1839. godine, a udjele u daljnjim intervencijama imali su Leopold Kupelwieser (1861.) i Andreas Groll (1912.). Štafelajne slike svih kapela restaurirane su 2003. godine (Bundesdenkmalamt, Österreich), s naznakom da su u potpunosti skinuti preslici nazarenskih slikara (restauracija pod P. Krafftom), a samo ponegdje (ne precizira na kojim slikama) su ostali vidljivi kao »nur einige Himmelflächen und Vorhangdraperien«. O udjelu Andrea Pozza u bečkoj crkvi (u kontekstu oblikovanja interijera, glavnoga oltara i oslika) osim navedene literature usp. RICHARD BÖSEL, *L'architettura sacra di Pozzo a Vienna*, u: *Andrea Pozzo*, (ur.) Alberta Battisti, Milano-Trento, 1996., 161-175; MANFRED KOLLER, *L'ultima opera di Andrea Pozzo a Vienna*, u: *Andrea Pozzo*, (ur.) Alberta Battisti, Milano-Trento, 1996., 177-182.

54 Nažalost njega ne nalazimo niti unutar bogatog kataloga izložbe u čast sv. Leopolda, među mnogobrojnim grafičkim prikazima sveca. U njega nije bila uključena niti razmatrana bečka slika sv. Leopolda. Usp. *Der Heilige Leopold* (bilj. 26).

55 O dolasku kapucina u Osijek usp. STJEPAN SRŠAN (bilj. 38, 1993.), 16-18.

56 Kao primjere razjašnjenih atribucija i valorizacija slikarskih djela istočne Hrvatske usp. MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, Silazak Duha Svetoga Kremser Schmidta u kapucinskoj crkvi Sv. Jakova u Osijeku,

u: »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 23, Zagreb, IPU, 1999., 117-120; MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, Oltarne slike Franza Xavera Wagenschöna u crkvi sv. Mihaela u Osijeku, u: »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 26, Zagreb, IPU, 2002., 99-108; MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, Barokno slikarstvo u kapucinskoj crkvi u Osijeku, u: *Tri stoljeća kapucina u Osijeku 1703.-2003. i Općina Gornji grad do ujedinjenja 1702.-1786.*, (ur. Julijo Martinčić, Dubravka Hackenberger), Osijek, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, 2003., 194.-202.; MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, Djela bečkog slikara Antona Herzoga u Valpovu i Vukovaru, u: »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 28, Zagreb, IPU, 2004., 177-187; MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, *Slikarstvo u razdoblju baroka i u 19. stoljeću*, u: *Kulturna baština Požege i Požeštine*, Požega, »SPIN VALIS« d.d., 2004., 231-250; MIRJANA REPANIĆ-BRAUN (bilj. 40, 2009.), 381-389.

57 Kao malobrojne hrvatske likovne primjere prikaza sv. Leopolda koji su mi poznati navodim oltar sv. Ivana Nepomuka iz zagrebačke katedrale (uništen) za koji Doris Baričević bilježi: »Markgrof Leopold kao zemaljski zaštitnik Austrije i sveti češki kralj Vjenceslav vrlo su rijetko našli mjesto na oltarima u sjevernoj Hrvatskoj i moguće je da su se na oltaru sv. Ivana Nepomuka u zagrebačkoj katedrali našli izborom klerskog poduzetnika Packa iz Graza«. Usp. DORIS BARIČEVIĆ, *Oltari Sebastijana Petruzzija u zagrebačkoj katedrali*, u: *Tkalčić*, 1, Zagreb, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije »Tkalčić«, 1997., 375. U Osijeku se 1870.-1872. godine gradi grobljanska kapela koja u čast svome donatoru, sredstvima čijeg legata je podignuta (osječki liječnik Leopold Bischof), dobiva titular sv. Leopolda. Usp. DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku*, u: »Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku«, 22, Osijek, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad Osijek, 2006., 161-162.

58 Usp. *Der Heilige Leopold* (bilj. 26), 54-56.

Jasmina Nestić

St Leopold, Austriae Marchionis, within the Habsburg »Iconographic Panorama« of 18th-Century Croatia

The »iconographical image« of 17th- and 18th-century Croatia was greatly shaped by its political framework, the Habsburg Monarchy. The process of gradual liberation from Ottoman occupation was followed by a prolific period of restoration of catholic identities of Croatian cities. The choice of saints conveying new messages was directly influenced by the ruling House of Habsburg. The promotion of the Habsburg saints, whose canonisation processes they encouraged and spread their veneration all over the Monarchy, directly shaped the state's iconographic stage. Reflections of similar aspirations can be discerned in numerous examples of Croatian 18th-century art: public stone monuments bearing distinct catholic messages emerged especially in frontier areas (with St John of Nepomuk as the most frequent saint), accompanied by an increased veneration of saints Joseph (especially as the patron of happy death) and Teresa of Ávila (four grandiose churches dedicated to her were built in only half a decade). The role of these signs was not only the dissemination of Tridentine aspirations, but they were also strong symbols of royal power. Unlike the overt promotion of the aforementioned saints, the veneration of the Holy King Leopold III of Babenberg (Melk 1073 – Klosterneuburg 1136) did not spread to Croatia. The infrequent appearance of his image in Croatian art makes the surviving artwork of the kind even more interesting, among which the painting of St Leopold from the Capuchin monastery in Osijek. The painting is considered in direct relation to the painting of the same subject in St Leopold's Chapel in the Jesuit church in Vienna, derived from the same graphic model. The text is conceived as a contribution to the understanding of 18th-century painting in Slavonia and its relations to the Viennese royal milieu.